کوردستانێتی شاری موسڵ لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا

بەڵگەنامە ئێراقیو عارەبییەکان

بەشی دووەم (2-5)

دووشەممە 04.06.2007
دەرسیم دیبەگەیی
Darsim2006@hotmail.com

بەڵگەنامە ئێراقیو عارەبییەکان ژمارەیان (120) بەڵگەنامەیەو (71) سەرچاوەی بۆ بەکارهاتووە. زۆر لەمێژوونووسو گەڕیدەکانی عارەب تەواوی شاری موسڵ بەشارێکی کوردی یان وەکو پارێزگایەکی باشووری کوردستان ناوی دەبەن. هەشیانە ویلایەتی موسڵ بەویلایەتێکی کوردی یان بەشێکی کوردستان ناودەبەن. مێژوونووسی واش هەیە کەناری خۆرهەڵاتی رووباری دیجلە بە کوردستان دەزانێت، بەڵام هەر هەموویان کۆکن لەسەر ئەوەی کە عارەب لەگەڵ هاتنو داگیرکردنی موسڵ لەلایەن ئیسلامەوە هاتوونو، بەر لەو مێژووە بوونیان لەو شارەدا نەبووە. بەمەبەستی روونکردنەوەی زۆرتر لێرەدا تیشک دەخەینە سەر چەند بەڵگەنامەیەک کە ئەمانەن:

دکتۆر شاکر خەسباک، مێژوونووسی ناسراوی عارەب، لە لاپەڕە (43)ی پەرتووکی (کوردو مەسەلەی کورد)، دەڵێت: (کوردستانی ئێراق بریتییە لە چوار پارێزگا (لیوا) پارێزگاکانی: موسڵ، هەولێر، سلێمانی و کەرکوک هەروەها بەنێو پارێزگای دیالەشدا درێژەی هەیەو ناوچەکانی خانەقین و مەندەلی دەگرێتەوە).
دکتۆر شاکر خەسباک، کە لەڕاستگۆییدا وێنەی کەمەو بەتەواوی سنووری باشووری کوردستان یان ویلایەتی موسڵ-مان بۆ دیاریدەکاتو، شاری موسڵ وەکو شارو پارێزگا بەخاکی کوردو کوردستان ناودەبات. گومان لەوەدا نییە هیچ کەسێکی عارەب، ئەگەر زۆر دڵنیا نەبێت لەو شوێنەی کە باسی دەکات خاکی خۆی نییە، ئەوە هەرگیز وەکو خاکی نەتەوەیەکی تر ناوی نابات، دڵنیاشم ئەگەر دکتۆر شاکر خەسباک تەنانەت گومانی هەبوایە کە موسڵ شارێکی عارەبییە، ئەوە هەرگیز وەکو شارێکو پارێزگایەکی کوردی ناوی نەدەهێنا! کەواتە ئەوەی دکتۆر شاکر لێرەدا نووسیوێتی سەبارەت بەشاری موسڵ، بەڵگەیەکی هەرە بەنرخە بۆ سەلماندنی کوردستانێتیو کوردێتی ئەو شارە.

شاکر خەسباک، لە لاپەڕە (5)ی پەرتووکی (العراق الشمالي)دا لەباسی سنوورو شارەکانی کوردستانی باشووردا وای نووسیوە: (بەرزاییەکانی حەمرین سنووری بەڕێوەبەرایەتی ئەو ناوچەیە کە بە ناوچەی باکوور یان باکووری ئێراق ناسراوە کە شارەکانی موسڵ (دهۆک و نەینەوا)، هەولێر، سلێمانی و کەرکوک دەگرێتەوە).
جارێکی تریش دکتۆر خەسباک، سنووری کوردستان-مان بۆ دیاری دەکاتو، شاری موسڵ-یش شانبەشانی دهۆک، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی بەشاری کوردستانی ناو دەبات، بۆ ئێمەی کورد زۆر گرنگە کە ئەکادیمیو مێژوونووسێکی وەکو دکتۆر خەسباک، لەئەنجامی لێکۆڵینەوەیەکی زانستی ئەکادیمییانەی مێژوویی بۆمان بسەلمێنێت، کە موسڵ یاخود کەرکوک شاری کوردیو کوردستانین، چونکە بەدەگمەن بەرچاو دەکەوێت ئەکادیمیستو مێژوونووسانی سەر بە

نەتەوەکانی داگیرکەری پارچەکانی کوردستان، دان بەڕاستییەکاندا بنێن، مەگەر دکتۆر شاکر خەسباک، دکتۆر ئیسماعیل بێشکچی‌و چەند کەسێکی تر. ئەوەش بەڵگەیەکی تری کوردستانێتی شاری موسڵ-ی داگیرکراوو بەعارەبکراو.

شوێنەوارناس، مامۆستا عەبدولرەقیب یوسف، لە لاپەڕە (210)ی پەرتووکی (حدود كوردستان الجنوبية تاريخيا وجغرافيا خلال خمسة الاف عام وما ترتب على الحاقها بالعراق)دا، بەپشتبەستنی بە جوگرافیناسی عارەب، محەممەد هادی ئەلدەفتەری، خاوەنی هەردوو رۆژنامەی ئێراقی (النهار)و (الدفتر)، کەلە لاپەڕەکانی (3-4)ی پەرتووکەکەیدا بەناوی (العراق الشمالي)دا، نووسیوێتی: (ناوچە شاخاویەکانو نیمچە شاخاویەکان هەر لە هێڵی شەنگال-تەلەعفەر-چیای مەکحولو دواتر چیای حەمرین هێڵی جیاکەرەوەیی نەتەوەیی نێوان کوردو عارەبە. ئەم هەرێمەش بە کوردستان ناودەبرێت، چونکە زۆربەی زۆری دانیشتوانەکەی کوردن، جگە لەکەمێکی نەبێت. هەروەها کوردستان لە پارێزگاکانی موسڵ، هەولێر، کەرکوکو سلێمانی پێکدێت).
جوگرافیناسی عارەب، محەممەد هادی ئەلدەفتەری، ئەویش وەکو چەندین عارەبی بەویژدان تەواوی پارێزگای موسڵ بەخاکی کوردانو بەشێک لە کوردستان ناودەبات. هەروەها کاتێک کە سنووری کوردستان لە هێڵی چیای شنگال بەرەو چیای مەکحولو دواتریش چیای حەمرین شۆڕدەکاتەوە، ئەوە هیچ گومان نامێنێت کە موسڵ دەکەوێتە نێو سنووری باشووری کوردستان، ئەو پێناسەکردنەی نووسەر محەممەد هادی ئەلدەفتەری دەکرێت وەکو بەڵگەیەک بۆ کوردستانێتی شاری موسڵ بەکار بهێنرێت.

لیوا روکن محەممەد نەجم نەقشبەندی، لە بەشی یەکەمی پەرتووکی (کورد وکوردستان)دا، کە بریتیە لە وەرگێڕانی لێکۆڵینەوەیەکی بڵاوکراوە لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلام بەزمانی ئینگلیزیو، نەقشبەندی لەساڵی (2002)دا وەریگێڕاوە بۆ کوردیو، لەبەشی یەکەمی ئەو پەرتووکە لەژێرناوی (کوردو نیشتمانەکەیان کوردستان) کە لە لاپەڕەکانی (3-41)دا بڵاوکراوەتەوە، پرۆفیسۆر تۆماس دی بواو دکتۆر مکنزی لە لاپەڕە (35)داو لەباسی هێڵی ئاسمانی کوردستاندا نووسیویانە: (تۆڕی رێگای سەربازی لەنێوان ئەو فرۆکەخانانەی کە کەوتوونەتە کوردستان بەمشێوەیە بڵاون: گرنگترینیان لە تورکیا: ئەرزرۆم، قارس، قەرەگۆز، ئاگری، ئالازیغ، مەلاتیە، وانو دیاربەکر، بەڵام لە ئێراق: موسڵ، کەرکوک، سمێل، ئامێدی و بامەڕنی، لەباکووری سوریاش: قامیشلی، هەروەها لە ئێران: سنە، کرمانشاو ورمێ).
لێرەدا ئینسکلۆپیدیای ئیسلام، بەڕوونی دان بەوەدا دەنێت کە موسڵ شارێکی گرنگی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان)ە، چونکە ئینسکلۆپیدیای ئیسلام لەباسی تۆڕی رێگای سەربازی نێوان ئەو فرۆکەخانانەی کە کەوتوونەتە کوردستان، باسی شاری موسڵ-ی وەکو شارێکی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) کردووە. ئەم دانپێدانانەی ئینسکلۆپیدیای ئیسلام بە کوردستانییەتی شاری موسڵ، بەڵگەیەکی گرنگە بۆ کوردو کوردستانییەکان کە ئەو شارە خاکی کوردو پارچەیەکە لە کوردستان.

مازن بیلال، لە لاپەڕەکانی (155-157)ی پەرتووکەکەیدا لەژێر ناوی (المسالة الكوردية)داو، بەپشتبەستنی بە

ژماره (1)ی گۆڤاری (ثقافة الشعب)ی رۆژی (2.9.1991)دا، لەباسی شارەکانی کوردستاندا بەمشێوەیە دەدوێت: (گرنگترین شارە بەناوبانگەکانی کوردستان بریتین لە: عەنتاب، دیاربەکر، ئورفە، مەلاتیا،ئالعەزیز، مەرعەش، وان، ئەرزنجان، دێرسیم، ماکۆ، موسڵ، سلێمانی، زاخۆ، قامیشلی، حەسەکە، ئامودە، ماردین، سیرت، باتمان،فارس، ئافری، ئادیمان، موش، بەدلیس، هەکاری، بینگۆڵ، سنە، (ورمێ) ڕەزائیە، کەرکوک، دهۆک، عفرین، کوبانی، دێریک، مەهاباد، جەزیرە و بۆتان).

ناوهێنانی شاری موسڵ لەلایەن نووسەری عارەب مازن بیلال، لەکاتی ئاماژەکردنو ناوهێنانی شارەکانی کوردستان، بەڵگەیەکی ترە بۆ کوردستانێتی ئەو شارەیە. هەرچەندە نووسەر تەنیا ئاماژەی کردووە بەناوی شارە گرنگەکانو، ناوی موسڵ وەکو شارێکی گرنگی کوردستان هاتووە، ئەگینا چەندین شاری تریش هەن کە ئەو ناوی نەبردوون!

دکتۆر باهۆز جۆمی، کە لێکۆڵەرەوەیەکی کوردە، لەوتارێکیدا کە بەزمانی عارەبی لەژێر ناوی (الکورد یتامی المسلمین ام ضحایاهم!) لەڕۆژی (17.1.2004)دا لە ماڵپەڕی (KDP.info) بڵاوکراوەتەوە، دکتۆر باهۆز بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (8)ی پەرتووکی (الکورد یتامی المسلمین) لەنووسینی (فهمی الشناوي)داو لەسەر زاری ئەلشناوی دەڵێت: (مامۆستا بووم لە کۆلێژی پزیشکی موسڵ لەباکووری ئێراق، هەرێمی کوردە ئێراقیەکان، لەگەڵ ئەوەشدا جگە لە یەک خوێندکاری کورد، هیچ خوێنکارێکی تری کوردم نەبینی لەنێو نەخۆشخانەی کۆلیژەکە، سەرەڕای ئەوەی کە ئەو شوێنە نیشتمانی ئەوانە کە دەیکێلن، دەیچێننو باجی بۆ دەدەن. بەلای کەمەوە سێ لەسەر چواری نەخۆشەکانی ئەو نەخۆشخانەیە کورد بوون).

ئەو دانپێدانانەی دکتۆر فەهمی شەناوی کە ئەکادیمیستێکی عارەبی میسرییە بەوەی کە موسڵ دەکەوێتە باکووری ئێراقو، باکووری ئێراقیش هەرێمو نیشتمانی کوردەکانی ئێراقە، دەبێتە بایەخدارترین بەڵگەنامە بۆ کوردێتی ئەو شارە (موسڵ)و کوردستانێتی خاکەکەی، چونکە نووسەر باکووری ئێراق بەنیشتمانو هەرێمی کورد ناودەبات. هەمووشمان دەزانین کە باکووری ئێراق هەردەم لەپێناوی سڕینەوەی ناوی کوردستان بەکارهاتووە.

ئەحمەد شەوکەت، لە لاپەڕەکانی (55-56)ی پەرتووکی (الشبک الکورد المنسیون)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕە (407)ی پەرتووکی (فتوح البلدان)ی مێژوونووس (ئەحمەد بن یەحیا بن جابر – ئەلبەلازری)و لەبابەتێکدا لەژێر ناوی (فتح الموصل) بەلازری دەڵێت: (عومەری کوڕی خەتاب، لەساڵی (20)ی کۆچیدا (عەتەبەی کوڕی فەرقەد ئەلسلمی) ناردە موسڵو دانیشتوانی کوردی نەینەوا چوونە شەڕی.. دەستی گرت بەسەر قەڵاکەیان لە خۆرهەڵات کە بریتی بوو لە قەڵای عنوە، لەدیجلە پەڕییەوەو دانیشتوانی قەڵاکەی دیکە لەگەڵیدا ئاشتییان کرد بەوەی کە سەرانە بدەنو، ڕێگاشیان بەو کەسانەدا کە دەخوازن بڕۆنو شارەکە چۆڵبکەن، هەروەها خەڵکی چەندین شوێنی تر لە موسڵ لەگەڵ عەتەبە پێکهاتن لەسەر ئەوەی کە سەرانە بدەن، لەدواییدا دەستیگرت بەسەر مەرەجو دێهاتەکانی هەروەها خاکی باهزرێ، باعەزرێ، حەیتون، حەنانە، مەعلە، دامیرو تەواوی ناوچە کوردەوارییەکانی گرت).

لێرەدا پێویست ناکات بەندە هیچ ڕوونکردنەوەیەک بدەم، چونکە نووسەر ئەحمەد شەوکەت باسی ئەوە دەکاتو، هیچ گومان ناهێڵێتەوە لە کوردێتیو کوردستانێتی شاری موسڵ یان نەینەوا، کاتێ کە دەڵێت: (ئەو قسانەی بەلازری

جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوەو تەنانەت هیچ گومانێک ناهێڵنەوە دەربارەی کوردێتی نەینەوا یان موسڵ لەساڵی (520)و بەر لە فەتحی (داگیرکاری) ئیسلامی، ئەگەرنا لەبەرچی بەلازری کە مێژوونووسێکی ئیسلامییە نەیدەگوت دانیشتوانی نەینەوای عارەب، گومان لەوەدا نییە لەبەرئەوەی لەوکاتیدا تەنانەت یەک عارەبیش لە موسڵ نیشتەجێ نەبوون، بەڵام داگیرکارییەکانی (فتوحاتی) ئیسلام چونکە شێوەی ئیمپریالیانەی (داگیرکاری) هەبووە، ئەوان (ئیسلامەکان) عارەبیان هێناو نیشتەجێی ئەوێیان کردن). زۆر لەمێژوونووسانی شۆڤینی عارەبی کاتێک باسی ئەو هێرشانەی میلیشیا ئیسلامییەکان دەکەن کە لەساڵی (20ک)داو، لەسەردەمی عومەری کوڕی خەتابدا بەسەرکردایەتی (عەتەبەی کوڕی فەرقەد ئەلسلمی) بۆ سەر موسڵ-ی خاکی کوردو کوردستان، ئەو دەستەواژەیەی (بەلازری)یان لاداوە کە دەڵێت: (*دانیشتوانی کوردی نەینەوا چوونە شەڕی*).

یوسف مالک، کە مێژوونووسێکی ناسراوی ئاشووری ئێراقییە، لە لاپەڕە (48)ی پەرتووکی (کوردستان أو بلاد الکورد)دا کە ساڵی (1945) بەچاپی گەیاندووە لەباسی شارەکانی کوردستاندا نووسیوێتی: (نزیکەی بیست شار ژمارەی دانیشتوانیان لەنێوان 30-50 هەزار کەسە، گرنگترین شارەکانی کوردستان لە تورکیا ئەمانەن: ئامەد (دیاربەکر)، خەرپوت، مەلاتییە، ئەرزڕۆم، ئارزنجان، موش، وان، بەتلیس، خوزات، ماردینو جەزیرەی ئیبنو عومەر.
هەروەها شارەکانی کوردستانی ئێران ئەمانەن: مەهاباد (سابڵاخ)، سەقز، سنەو کرماشان.
لە کوردستانی ئێراقیش: سلێمانی، کەرکوک، هەولێر، موسڵ، زاخۆ، ڕەواندز، کۆیسنجەقو چەندینی تریش).
مێژوونووسی ناسراوی ئاشووری، یوسف مالک زۆر راشکاوانەو راستەوخۆ شاری موسڵ بەشارێکی کوردستانی ئێراق (باشووری کوردستان) دادەنێت، کاتێک کە ناوی ئەو شارە وەکو یەکێک لەو بیست شارەی کوردستان دەهێنێت کە ژمارەی دانیشتوانیان لەنێوان (30-50) هەزار کەسە. ئەمەش دەبێتە بەڵگەیەکی بەنرخ بۆ سەلماندنی کوردستانی بوونی شاری موسڵ.

سەرچاوەکـــــــــــــــان:

1- دکتۆر شاکر خەسباک، کوردو مەسەلەی کورد، ئەمجەد شاکەلی کردوویە بەکوردی، بنکەی چاپەمەنی ڕۆژ، سوێد-1997.

2- دکتۆر شاکر خەسباک، العراق الشمالي دراسة لنواحه الطبيعية والبشرية ، مطبعة شفيق، بغداد 1973.

3- عبدالرقيب يوسف، حدود کوردستان الجنوبية تاريخيا وجغرافيا خلال خمسة الاف عام وما ترتب على الحاقها

بالعراق، الطبعة الاولى، مطبعة شڤان، جنوب كوردستان - السليمانية 2005.

4- اللواء الركن محمد نجم‌الدين النقشبندي، الكورد و كوردستان ترجمة بحث منشور في دائرة المعارف الاسلامية باللغة الانگليزية عام 1986، مطبعة المعروف- شارع السعدون 2002.

5- مازن بلال، المسالة الكوردية الوهم والحقيقة، طبعة اولى، بيسان للنشر والتوزيع والاعلام، بيروت، لبنان- 1993.

دكتور باهۆز جرمي، الكورد يتامى المسلمين ام ضحاياهم!، موقع (KDP.info) للحزب الديموقراطي الكوردستاني، يوم السبت (17.1.2004).

7- ئەحمەد شەوکەت، الشبك الكورد المنسيون، مطبعة وزارة الثقافة، كوردستان – سليمانية 2004.

8- يوسف مالك، كوردستان أو بلاد الكورد، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكوردستاني، كوردستان – سليمانية 2006.